

УДК 340.12:352

А.Й. Француз
*Герой України, заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

Т.В. Стрельникова
*здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

Магдебурзьке право та реформа місцевого самоврядування: генеза та правові наслідки

У статті проаналізовано, які саме зміни відбувалися в системі самоврядування українських міст, що отримали Магдебурзьке право у період від Середньовіччя до сьогодні.

Ключові слова: децентралізація, Магдебурзьке право, самоврядування.

А.И. Француз
*Герой Украины, заслуженный юрист Украины,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»*

Т.В. Стрельникова
*соискатель высшего образования степени «магистр»,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»*

Магдебургское право и реформа местного самоуправления: генезис и правовые последствия

В статье проанализировано, какие именно изменения происходили в системе самоуправления украинских городов, получивших Магдебургское право в период от Средневековья до наших дней.

Ключевые слова: децентрализация, Магдебургское право, самоуправление.

A. Frantsuz
*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University*

T. Strelnykova
*Graduate Student,
“KROK” University*

Magdeburg law and local authority reform: genesis and legal consequences

This article analyses the changes which took place in the system of local self-government of

Ukrainian cities that received the Magdeburg Law in the period from the Middle Ages up to the present times.

Key words: *decentralization, Magdeburg law, self-government.*

Постановка проблеми

Однією з найбільш актуальних проблем сьогодення є поступовий процес децентралізації в Україні внаслідок глобальних змін протягом останніх років, які дали новий поштовх для розбудови демократичної, правової та соціальної держави. Революція Гідності зумовила потребу українців до стрімкого переходу на європейський рівень життя, що викликало необхідність ратифікувати положення Європейської хартії місцевого самоврядування та забезпечення якісного розвитку регіонів. Становлення, формування і розвиток місцевого самоврядування є дуже необхідним на новому етапі розвитку правової, економічної та політичної системи. Встановлення основних засад місцевого самоврядування на законодавчому рівні бере свій початок з історії виникнення та поширення Магдебурзького права в українських містах у XII-XIX ст. та поділяється науковцями на декілька етапів. Досліджуючи найефективнішу модель організації місцевої влади на місцях, є доречним звернути увагу на аналіз історичного досвіду Європи, що на сьогодні є дуже актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз історичної та юридичної літератури дає можливість побачити довгий шлях побудови сучасної європейської держави. Інститут місцевого самоврядування досліджується багатьма науковцями і сьогодні. Питання формування, становлення та розвитку органів місцевої влади стали предметом вивчення не тільки вітчизняних, але й зарубіжних учених. Серед них: В. Б. Антонович, М. Грушевський, С. Іваницький-Василенко, В. Отамановський та ін.; становлення та розвиток місцевого самоврядування та правові аспекти розглядають С. Сergyin, М. Баймуратов, О. Батанов, М. Корнієнко та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Сьогодні Україна перебуває у стадії реформування структури влади шляхом переведення значної частки державних проблем на місцевий рівень, тим самим повертаючи собі елементи самоврядності. Однак відповідні конституційні й законодавчі механізми для створення ефективної системи місцевого самоврядування на рівні територіальних громад все ще перебувають у процесі формування. Відбувається повільний і складний процес подальшої децентралізації державної влади шляхом розвитку місцевого самоврядування на районному, обласному, міському і селищному рівнях.

Формулювання цілей статті

З огляду на те, що метою децентралізації вважається забезпечення високої якості життя громадян та повна і виняткова компетенція місцевого самоврядування, необхідно розглянути процес поширення, впливу й дії Магдебурзького права в українських містах, зародження, становлення й розвитку територіальних громад. Також мета цієї статті є дослідити, які саме привілеї отримували міста, що отримували дане право, і як це змінювало систему їх самоврядування та яким чином Магдебурзьке право стало основою місцевого самоврядування в умовах децентралізації України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Термін «Магдебурзьке право» означає закон, який являє собою усно домовлене, неписане законодавство міста Магдебург, що складалося з юридичних дій купців, пільг, наданих територіальними правителями і панами міста, та нормами, прийнятими незалежно його міщанами.

Магдебурзьке право не було конкретним, єдиним законом, воно являло собою сукупність правил та правових понять, які

були дуже різними і зміненими у кожному конкретному випадку, що дозволяло мешканцям міста жити вільно й давало їм можливість самостійно визначати цілі для місцевого муніципального самоврядування.

Виникнувши в Магдебурзі, Магдебурзьке право поширювалося на великі території та набувало неабиякої популярності через свою інноваційність. Це суттєво вплинуло на середньовічні й ранні сучасні правові системи в Центральній та Східній Європі. Різні форми Магдебурзького права набули чинності протягом століть майже в 1000 містах у сучасній Німеччині, Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині, Румунії, Білорусії, Латвії, Литві, Україні та Росії. Розповсюдження Магдебурзького муніципального права в Східній Європі було пов'язане з середньовічною колонізацією та розселенням і розвивалося паралельно з прийняттям «Саксонського зеркала».

З XI століття Магдебурзьке право поширилося на міста Великого князівства Литовського. Жителі міст, які одержували Магдебурзьке право, звільнялися від феодальних повинностей, від суду й влади воєвод, старост та інших державних службових осіб. У приватновласницьких містах Магдебурзьке право не звільняло городян від залежності й влади феодалів, однак залежність не мала рис примусу. На основі Магдебурзького права в місті створювався виборний орган самоврядування – магістрат. Із введенням Магдебурзького права скасовувалася дія місцевого права, але не заперечувалася правомірність користування місцевими звичаями.

Отже, мета Магдебурзького права полягала у тому, що місту надавалася можливість самоврядування на корпоративній основі, запроваджувалися власні органи міського самоврядування.

Міста отримували Магдебурзьке право від литовських князів, польських та угорських королів. Переважно це були міста Правобережної України. Раніше інших Магдебурзьке право було надано містам Закарпатської України, яка на той час входила до складу Угорщини. Вже з 1329 року Магдебурзьким правом користували-

ся Хуст, Вишкове, Тячів, а згодом – Сянок, Львів, Кам'янець-Подільський, Луцьк, Кременець, Житомир, Мукачеве, Київ.

Учені XIX ст. В. Б. Антонович [1] та його учень М. Грушевський [2], вивчаючи значення й поширення запозиченого права, вважали, що запровадження Магдебурзького права в українських містах мало негативний вплив і перешкоджало природному розвитку вічного устрою давньоруських міст на основі звичаєвого права. Та інші дослідники доводили, що Магдебурзьке право впливало на більш швидке економічне зростання міст і сприяло їх розвитку.

Сьогодні існують різні погляди, теорії, гіпотези стосовно виникнення й становлення місцевого самоврядування. Часто в науковій літературі стверджують, що саме Магдебурзьке право стало історичним фундаментом становлення місцевого самоврядування. Це виключне право, за яким міста частково звільнялися від центральної адміністрації (королівські) або влади феодала (приватні), отримували можливість створити власний місцевий орган управління, якому надавалася виключна компетенція у вирішенні питань місцевого значення, містам надавалися пільги (зі сплати податків) [3, с. 5].

На відміну від українських дослідників XIX початку XX ст., зарубіжні історики зазвичай перебільшували значення західного права в історії українського міського устрою. Зокрема, німецькі дослідники XIX початку XX ст. стверджували, що до впровадження Магдебурзького права в Україні, Білорусії, Чехії, Польщі та Литві не існувало міст в європейському розумінні. На думку західних науковців, у результаті впровадження Магдебурзького права в українських містах сформувався устрій, аналогічний німецькому [4, с. 89-91]. Необхідність спростування поглядів зарубіжних науковців визначила провідний напрямок досліджень історії міст радянських істориків. Наприклад, В. Д. Отамановський, дослідник історії міст Правобережної України, зазначав, що перед радянськими істориками стоїть нагальне завдання визначити спільні риси в проце-

сі формування та розвитку українських і західноєвропейських міст, а також з'ясувати питання ролі Магдебурзького права в становленні міст України [4, с. 123].

У радянський період можна зустріти суперечливу, а то і категорично негативну оцінку Магдебурзького права в Україні. Зокрема, підкреслювалося, що «Магдебурзьке право і надалі насильницьки нав'язувалося на українських землях під владою польських і литовських феодалів, а саме явище розглядалося дещо однобічно, з точки зору політичного, економічного і культурно-ідеологічного загарбання», відповідно, Польською та Литовською феодальними державами. У той же час, П. Музиченко вважає, що на першому етапі свого існування Магдебурзьке право відіграло дещо прогресивну роль в економічному розвитку України [5, с. 236].

Найбільші міста XIII ст., зокрема такі, як Галич, Львів, Луцьк, Володимир, Берестя, Холм та ін. стали основними центрами торгівлі й ремісництва, куди переселялися німці, поляки, угорці, греки, болгари, італійці, вірмени, євреї, балканські народи. Представники цих народів принесли з собою традиції господарювання, врядування, освіти й культури тощо. Поєднання місцевих форм самоврядування з елементами західноєвропейської організації самоврядування і започаткувало період європеїзації [6, с. 16].

Запровадження елементів першої української державності київськими князями призвело до утворення відносно міцної централізованої форми правління, зокрема через збір данини, при якій віче на загальнодержавному рівні посіло другорядне місце. Однак на місцевому (регіональному) рівні віче в цей час відіграє надзвичайно важливу роль як орган місцевого самоврядування та як форма безпосередньої демократії (в сучасному розумінні – збори громадян). Причиною цього, на думку М. Корнієнка, є той факт, що у віддалених містах і землях київські князі не могли настільки постійно й ефективно здійснювати військову, адміністративну та судову функції своєї влади, як вони це

робили в самому Києві й на його найближчих околицях. Тому ці функції, як правило, розподілялися між віче та намісниками й посадниками князя, яких він призначав для виконання своєї волі відповідно на периферійних землях і у віддалених містах [8, с.349].

Відносно сьогодення, науковці сучасності вважають, що при здійсненні реформ у муніципальній сфері необхідне дотримання Конституції та законів України, положень Європейської хартії місцевого самоврядування, а також таких принципів: верховенства права; відкритості, прозорості та громадської участі; повсюдності місцевого самоврядування; субсидіарності; доступності публічних послуг; підзвітності та підконтрольності органів і посадових осіб місцевого самоврядування територіальній громаді; підконтрольності органів місцевого самоврядування органам виконавчої влади у питаннях дотримання Конституції та законів України; правової, організаційної та фінансової спроможності місцевого самоврядування; державної підтримки місцевого самоврядування; партнерства між державою й місцевим самоврядуванням; сталого розвитку територій [7, с.114].

Висновки

Магдебурзьке право в Україні – важливе джерело права на українських землях, так зване феодальне міське право, за яким міста звільнялися від управління і суду феодалів. Магдебурзьке право являє собою скодифіковані в XIII ст. норми звичаєвого права і судові ухвали німецького міста Магдебурга, перейняті згодом багатьма містами Німеччини, Чехії, Польщі, Литви, України та Білорусі. Головними джерелами Магдебурзького права були збірник «Speculum Saxonum» («Саксонське зерцало»). Магдебурзьке право прийшло, по-перше, в міста Закарпатської України, що належали Угорщині разом з німецькими колоністами. З переходом українських земель під владу Польщі й Литви Магдебурзьке право надавали королі або великі князі.

Магдебурзьке право значно полегшу-

вало залежність міщан від феодалної держави і окремих феодалів та, таким чином, об'єктивно сприяло прогресивному розвитку феодалних міст. В українських землях Магдебурзьке право, на відміну від країн Західної Європи, не повністю звільняло міста від феодалної залежності, іноді воно перепліталось з нормами звичаєвого права.

Історична оцінка поширення Магдебурзького права, його ролі та значення в Україні не могла, очевидно, і не може бути однозначною. І хоча німецьке право не відіграло тієї ролі для українських міст, що на Заході, однак воно сприяло

виділенню міського населення в окремий суспільний стан, доступ до якого був обмежений. Вносячи певні риси західноєвропейського міського устрою в організації самоврядності українських міст, це право стало одним із важливих чинників культурного і правового зближення України із Західною Європою, створило правову основу становлення й розвитку місцевого самоврядування в Україні.

Історичний досвід міського самоврядування слід урахувати в сучасній науці та у процесі вирішення сучасних проблем розбудови системи самоврядування незалежної України.

Література

1. Антонович В. Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России / В. Б. Антонович. – Т. 1. – К., 1885. – 351 с.
2. Грушевський М. Історія України – Русі / М. Грушевський. – К., 1994. – Т. 6. – 655 с.
3. Лукша О. В. Місцеве самоврядування в Україні: посібник-порадник для депутатів місцевих рад / О. В. Лукша, І. О. Федів. – К., 2010. – 117 с.
4. Отамановский В. Д. Развитие городского строя на Украине в XIV–XVIII вв. и Магдебургское право / В. Отамановский // Вопросы истории. – 1958. – № 3.
5. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П. П. Музиченко. – 4-те вид., стер. – К. : Знання, 2003. – 429 с.
6. Баймуратов М. Децентралізація та компетенція місцевого самоврядування в Україні / М. Баймуратов // Віче. – 2015. – № 12. – С. 14–17.
7. Сergyogin С. М. Теоретичні засади та основні напрями реформування місцевого самоврядування й децентралізації влади в Україні / С. М. Сergyogin, Н. Т. Гончарук // Аспекти публічного управління. – 2015. – № 4. – С. 111–140.
8. Корнієнко М. Місцеве самоврядування: системний аналіз / М. Корнієнко // Право України. – 2013. – № 3–4. – С. 348–355.